

Mediji, oblast in politika

Neodvisno preiskovalno novinarstvo na Hrvaškem 1990–1994

Ali so hrvaški novinarji zares verodostojni (moralno in etično odgovorni) preiskovalci in priče naše stvarnosti ali samo cinični voajerji in dobičkarji pokomunističnih slabosti in vojnih tragedij?

Javne ocene ali presoje položaja in vrednosti hrvaškega pokomunističnega novinarstva kot tudi presoje dosežene stopnje svobode tiska in drugih »sredstev sporočanja« se bistveno razlikujejo.

Medtem ko predstavniki oblasti govorijo o popolni svobodi tiska in njegovi nizki profesionalni kakovosti, pa mnogi svobodomiselnih novinarji in tuji opazovalci, ki preiskujejo človekove in/ali novinarske pravice, govorijo o povsem obrnjenem položaju: respektabilni kakovosti t. i. neodvisnih medijev in njihovi nezadostni svobodi.

Omenjene ocene seveda najpogosteje ostajajo pri t. i. vrednostnih presojah (»valne judgement«) in ne morejo biti predmet kasnejšega empiričnega preverjanja, zgodovinskih in mednarodnih primerjav.

Kot stalni *sodelavec* enega od najvplivnejših časopisov z največjo naklado na Hrvaškem (Globusa), kot občasni *analitik* zapletenih odnosov med mediji, oblastjo in politikom, toda tudi kot neposredna *priča* vrste poskusov oblasti, da časnike in novinarje podredi svoji (neprosvetljeni) politični volji, si tudi sam jemljem svobodo, da razgrnem svoje videnje in oceno stanja v hrvaškem novinarstvu danes, konec 1994.

Svoje ocene in videnje stanja v hrvaškem novinarstvu danes, konec 1994, bom podal v obliki vrste apodiktičnih trditev, ki jih bom poskušal kasneje pojasniti in dokazati:

1. sistematični poskusi oblasti, da z uporabo najrazličnejših metod, sredstev in postopkov (o katerih bom govoril kasneje) zadrži ali pridobi popoln nadzor nad »industrijo vesti in zavesti« in tako prepreči nastanek in razvoj neodvisnega novinarstva, ki so trajali od 1990. do 1994., so se na koncu na srečo pokazali kot skrajno neuspešni;

2. »vojna« vrste novinarjev, uredniških in novinarskih ekip za ustvarjanje temeljev sodobnega meščanskega (zasebnega, neodvisnega, profesionalno avtonomnega) novinarstva na Hrvaškem je v glavnem dobljena, ker so založniške in finančne možnosti poslovno in politično neodvisnih medijev (Globus, Feral Tribune, Glorija, Arena, Mila, Novi list, Pečat, Vijenac itd.) že danes znatno večje od možnosti strankarsko in politično nadzorovanih medijev ali medijev, ki so finančno odvisni od elite oblasti (Danas, Večernji list, Vjesnik, Glasnik HDZ-ja, Slobodna Dalmacija itd.);

3. Stanje v elektronskih medijih še ni zadovoljivo, ker še naprej prevladujejo mehanizmi (eno)strankarskega nadzora nacionalne televizije in radia, vendar se tudi tu oblikujejo temeljne zakonske in institucionalne predpostavke za razvoj neodvisnih, zasebnih in komercialnih radijskih in televizijskih mrež, obstajajo pa že tudi stvarni zametki neodvisnih elektronskih medijev (OTV, TV Marjan, lokalne radijske postaje ipd.).

* Dr. Slaven Letica, redni prof., Medicinska fakulteta, Zagreb.

4. Stanje novinarskega poklica na Hrvaškem in družbeni procesi, ki jih doživlja ta poklic, so zgodovinski precedensi, ki upravičujejo hipotezo o posebni vrsti ali paradigmi pokomunističnega ali tranzicijskega novinarstva;

5. Družbena moč t. i. neodvisnih medijev na Hrvaškem je danes bistveno omejena s posebnostmi splošne in elitne (politične) kulture, v kateri ti mediji delujejo, tako da je stvarna moč medijev še zelo daleč od znane metafore o novinarstvu kot »sedmi sili«.

Navedenih pet ključnih (hipo)tez o položaju hrvaškega novinarstva in njegovih možnostih v prihodnosti bom poskušal na kratko pojasniti.

Vojna oblast za medije in proti medijem

Danes je težko expost špekulirati o stvarnih motivih, ki so vodili novo politično elito pri njenih različnih poskusih, da bi »obvladala medije«.

Ne da bi si prizadeval za kakršno koli posploševanje, se bom zaradi tega zadržal pri opisu osebne izkušnje.

Ko sem poleti 1990. leta začel delati kot osebni svetovalec predsednika republike (tedaj predsednika Predsedstva SRH), si nismo želeli nikakršne vojne ali obračuna z mediji, temveč smo si prizadevali za svojevrstni »novi zgodovinski sporazum ali kompromis«. Naš namen je bil doseči z uredništvu politično najvplivnejših časopisov in elektronskih medijev na Hrvaškem – HRTV, Vjesnik, Večernjak, Slobodna Dalmacija, Danas, pa celo Slobodni tjednik – pragmatičen sporazum po formuli: *polna poklicna avtonomija s pogojem sprejemanja minimalnega političnega soglasja po obrazcu: Hrvaška želi biti samostojna država, južnoslovenska konfederacija je politični minimum, na katerega želimo pristati, naš skupni cilj je razvoj večstrankarskega in demokratičnega sistema, naslonjenega na zasebno lastnino.*

Predstavniki nekaterih glasil (npr. Danasa in HRTV-ja) na žalost niso želeli pristati na ta in takšen gentlemanski sporazum ali kompromis in so vztrajali pri t. i. demokratični jugoslovanski možnosti in federalizmu.

V obdobju, ki je sledilo (v katerem na srečo nisem osebno sodeloval), je oblast namesto iskanja kompromisa in sporazuma z nekaterimi mediji le-tem objavila vojno in jih poskušala pridobiti ali pokoriti. Na srečo je z vojskovanjem in uničevanjem enih (Danas, Novi danas, Slobodna Dalmacija) pustila velik prostor za neopazen in neustavljiv razvoj drugih, predvsem Globusa.

Pionirsko vlogo v poskusu političnega in pravosodnega »discipliniranja« novinarjev in časopisov je imel Vladimir Šeks, ki je že 21. maja 1992 kot javni tožilec republike vložil znane obtožnice zoper Jeleno Lovrić, Denisa Kuljiša, Tanjo Torbarino ter nekatere novinarje Danasa in Slobodne Dalmacije (šlo je pravzaprav za avtorje Feral Tribune Viktorja Ivančiča Predraga Lucića in Borisa Dežulovića) zaradi domnevne razžalitve časti – predsednika republike. Prav zaradi njegove nerazumne odločitve je problem državnega nadzora medijev in okrnjenih medijskih svoboščin na Hrvaškem postal mednarodno politično vprašanje, potem ko je Helsinki Watch 22. maja 1992 poslal pismo dr. Franju Tuđmanu ter protestiral proti tem in podobnim pravosodnim preganjanjem novinarjev in časopisov.

Po doživetju prvega velika poraza – simboličnega, pravosodnega in političnega – v boju z novinarji jim Vladimir Šeks očitno ni ničesar pozabil niti oprostil. Seveda pa tudi novinarji niso njemu ničesar oprostili ali pozabili.

V ta okvir je treba postaviti tudi njegov zadnji obupni in uničevalni poskus, da

mnoge neodvisne časopise in novinarje obtoži za širjenje laži in nemorale. V intervjuju, ki je bil objavljen v Slobodni Dalmaciji 10. januarja 1994, je podpredsednik VRH-ja in nekdanji javni tožilec obtožil tri žive in en mrtev časopis – Globus, Feral Tribune in reški Novi list ter »pokojni« Slobodni tjednik – za nekaj, kar je imenoval: »onesnaženje medijskega prostora«.

Vsakemu od omenjenih časopisov je kot smrtno greho pripisal različne grehe in zlo.

V najkrajšem povzetku je bilo z uporabo njegovih besed za založniško žive časopise to videti takole:

Uredništva in novinarji Globusa in Federal Tribune so obtoženi, da:

»... poskušajo pri bralcih vzbuditi občutek roganja oblasti na vseh področjih politike, kot jo izvaja sedanja oblast na Hrvaškem«.

Še nevarnejši so po sodbi Vladimirja Šeksa nameni reškega Novega lista, ki pravzaprav želi: »izzvati pri bralcih sovražstvo, prezir in ogorčenost do nosilcev oblasti«.

Tako so se torej prvokrat v pokomunistični Hrvaški v »vojni« oblasti proti novinarjem namesto klasičnih političnih etiket, ki so jih predstavniki vladajoče politične elite lepili novinarjem in novinarstvu – »jugonostalgiki«, »ostanki starega sistema«, »oficirski otroci«, »komunjari«, »prodane duše« ipd. – pojavile negativne in demonske ekološke, higienske in moralne ali moralistične etikete.

Smoter te navidezno lingvistične spremembe je v tem: ker vse mednarodne ustanove, ki skrbijo za človekove pravice in svoboščine, vztrajajo pri spoštovanju svobode izražanja in javnega komuniciranja in s tem tudi pri političnem pluralizmu v usmeritvi in vsebini medijev, je treba javno obrekovanje novinarjev utemeljiti na drugačnem elementu. Elementu domnevne državne in strankarske skrbi za zaščito dostojanstva vsakega človeka ter javne morale in »krščanske tradicije«.

Nezadovoljstvo oblasti z novinarji in novinarstvom ni naša posebnost in ni od včeraj.

Mogoče se da vsa dvoumnost odnosov med oblastjo in mediji najbolj ponazoriti s stališči ameriškega kulturnega predsednika (avtorja slavne Deklaracije o neodvisnosti) Thomasa Jeffersona o novinarstvu. Namreč, v času, ko je leta 1800 vodil predvolilno kampanjo in ko so ga nasprotniki (tedanji predsednik John Adams in njegova The Federalist Party) demonizirali ter strašili ljudstvo, da bo, če bo osvojil oblast, uvedel revolucionarni jakobinski teror in da bo otroke poučeval, da se rogajo Bogu, je o časopisih in novinarjih pripovedoval prave bajke.

Najslavnejša od teh »bajk« je ena najpogosteje citiranih misli v človeški zgodovini o novinarskem cehu in se glasi: »Če bi mi bilo prepuščeno, da odločim, ali naj imamo vladno brez časopisov ali časopise brez vlade, ne bi okleval niti za trenutek, da bi dal prednost drugi možnosti«.

Številni zgodovinarji novinarstva, ki apologetsko in občudovalsko navajajo to misel, pa redno pozabljajo pripomniti, da je bila izgovorjena, preden je Thomas Jefferson postal predsednik ZDA in da je bila izrečena z namenom, da si pridobi simpatije in naklonjenost novinarjev.

Ko je bil izvoljen za predsednika ZDA, je Thomas Jefferson o časopisih in novinarjih razmišljal povsem drugače. Ko je v Beli hiši preživel že polnih šest let, je slavni »apologet« svobode javnega izražanja izrekel tole misel o t.i. sedmi sili: »Ničemur, kar se pojavi v časopisih, ni mogoče verjeti! Sama resnica, ko se postavi v to umazano novinarsko kolo, postane sumljiva.«

Tudi po dveh stoletjih se ni nič bistveno spremenilo v odnosu oblasti, »administracije« ali »vrhovništva« ter novinarjev in novinarstva. Profesor političnih ved

z univerze v Sirakuzi Thomas E. Patterson je svojo analizo vesti in stališč, ki jih vodilni ameriški dnevniki objavljajo o Beli hiši, končal s tole ugotovitvijo: »*novinarstvo skoraj vedno poudarja slabe in podcenjuje dobre vesti*«, ko poroča o Beli hiši.

Položaj na Hrvaškem se nekoliko razlikuje od ameriškega po tem, ker pri nas Predsedniški dvori (v primerjavi z Belo hišo) zelo pogosto neposredno nadzorujejo t. i. *državne medije*, posebej HRTV, Večernji list, Glas Slavonije, Slobodno Dalmacijo, Vjesnik, Danas in celo vrsto lokalnih tiskanih in elektronskih medijev.

Politični nadzor teh medijev je zelo pogosto povsem neposreden in zožen na dajanje neposrednih ustnih ali telefonskih navodil in napotkov urednikom o tem, kaj, kdo, kako, kdaj in kje sme, lahko in mora napisati, povedati in/ali zamolčati. Razen tega neposrednega nadzora predstavniki oblasti zavestno delijo novinarje in uredništva na dve različno obravnavani skupini: skupino primernih in skupino neprimernih. Predstavnike prve skupine vabijo na kosila v Predsedniške dvore, na brionske zabave in pogostitve, najbolj priljubljeni pa dobivajo celo stanovanja v lasti mesta Zagreba »na uporabo« (znani primer Carla Gustava S...).

Razen tega neposrednega političnega nadzora obstajajo tudi mnogi posredni načini: proračunski, »strankarska disciplina«, imenovanje upravnih odborov in programskih svetov, imenovanje direktorjev in uredniških ekip itd.

V vmesnem obdobju sta stranka na oblasti in njeno vodstvo dokaj učinkovito *osvajala in/ali uničevala* številne množične medije. Če tehnologijo tega »posla« pogledamo nazaj in kritično, potem deluje skoraj zastrašujoče, ker so uredništva in naklade časopisov *padale* kot zrelo klasje.

V nepolnih treh letih od 1990. do 1994. leta je tehnologija osvajanja in/ali uničevanja množičnih medijev obsegala tele metode:

1. *Kadrovske zamenjave in čistke* ter uvajanje instituta novinar na čakanju; te metode so bile izrazito uporabljane pri osvajanju HRTV ter strankarskem prisvajanju in uničevanju hiše Vjesnik, ki danes zares deluje kot nebotičnik strahu in groze, iz katerega niso samo pobegnili ali bili izgnani novinarji in uradniki, ampak so bile uničene tudi bogate uredniške dokumentacije ter pokradena oprema.

2. *Administrativno in finančno izsiljevanje* neodvisnih časopisov zaradi lastniškega monopola nad procesi *tiskanja in distribucije časopisov*; kot je bil nekoč ta monopol izkoriščen za uničenje zasebnega lastnika Novega Danasa, tako se danes uporablja za »oprostitev« dolga novemu lastniku najnovjšega Danasa, ki je blizu HDZ-ju in ki tiskarni dolguje *milijon DM* (ob obstoječi prodani nakladi deset tisoč mu za odplačilo dolga ne bi zadostoval niti štiriletni celotni prihodek).

3. *Kadrovski udar*; s to »pravno« metodo je bil osvojen npr. Glas Slavonije.

4. *Proizvodni in prodajni bojkot in/ali diskriminacija*; s to metodo je bil finančno uničen Novi Danas.

5. *Zakonski in administrativni triki* v procesu lastninjenja; tako so bili lastniško izigrani zaposleni v Slobodni Dalmaciji ter izpeljano njeno »drugo lastninjenje«.

6. *Prepoved reklamiranja neodvisnih medijev*: odnos HRTV do Slobodnog tjednika in Globusa.

7. *Informacijske blokade in ovire*: strankarsko nadzorovani mediji imajo lažji pristop k informacijam od neodvisnih medijev.

8. *Pavperizacija in »odkup« novinarjev*: padec naklade in brezposelnost novinarjev kot tudi »prekvalifikacija« novinarjev v državne uradnike (Zoran Bošnjak, Vladimir Matek, Hido Biščević in mnogi drugi) zmanjšujejo kadrovske možnosti novinarstva.

9. *Zakonska prepoved ustanavljanja* alternativnih elektronskih medijev, ki se

je končala s sprejetjem novih zakonov, vendar se bo šele pokazalo, kako bo deloval sistem razdelitve in pridobivanja koncesij za televizijske in radijske frekvence.

10. *Enostrankarska prevlada v upravnih odborih množičnih medijev*; primer radia 101.

11. *Zastraševanje in izsiljevanje novinarjev*: mobilizacija Viktorja Ivančiča ter grožnje novinarjem z maščevanjem in mobilizacijo, »če se ne pomirijo«; posebno vlogo imajo množični sodni procesi proti novinarjem in izdajateljem zaradi domnevne razžalitve časti.

12. *Demonizacija vloge novinarjev in novinarstva v prejšnjem političnem sistemu*. V hrvaški javnosti stalno poudarjajo tezo, kako so bili novinarji med komunizmom in SFRJ ideološki slepi potniki in partijski služabniki, katerih vloga je bila zožena na skrajno pristransko in militantno *propagiranje* političnih dogem o samoupravnem socializmu, jugoslovanstvu, združenem delu ter bratstvu in enotnosti. Vsaka analiza vsebine pa bi medtem pokazala, da so bili vsi opozicijski in disident-ski duhovi »izpuščeni iz steklenice« prav v časopisih vrste VUS, Start in Danas.

Našteli smo samo nekatere metode »ukrotitve« hrvaških medijev.

Kako so se kosali s temi različnimi oblikami represije in/ali političnega nadzora medijske industrije lastniki časopisnih podjetij, uredniki in novinarji?

Zdi se mi, da danes, po štirih letih pokomunizma, lahko razlikujemo dva različna pristopa *kosanja z represijo*: *prvega* lahko imenujemo politično-profesionalni, *drugega* pa podjetniško-profesionalni.

Prvi pristop (politično-profesionalni) so uporabljali lastniki, uredniki in novinarji Slobodne Dalmacije, Novega Danasa in Feral Tribune, ki so v trenutku, ko so se srečali z različnimi oblikami politične represije, storili vse, da za »svojo stvar« pridobijo *domačo in mednarodno javnost*. Računali so torej, da si novinarji in časopisi kot t. i. tvorci javnega mnenja morajo in tudi najlaže izborijo svoje pravice in interese v javnosti.

Metode pridobivanja simpatij in podpore javnosti so bile različne in so vključevale: *odprta pisma predstavnikom oblasti* (paradigmatičen je bil v tem pogledu Apel hrvaški javnosti in oblasti, ki ga je objavil v Slobodni Dalmaciji Slavko Goldstein 1. 2. 93 in v katerem se je obrnil na državnega poglavarja z besedami: »V sedanjih okoliščinah se zdi, da samo še Vi lahko presekate sedanji proces dušenja svobodnega novinarstva na Hrvaškem in posebno manipulacijo s Slobodno Dalmacijo), *pisma podpore in protestov iz tujine* (značilno za to je že omenjeno pismo Helsinki Watcha predsedniku republike, v katerem je protest proti sodnemu preganjanju novinarjev), *kolumnistični protesti novinarjev in intelektualcev* proti omejevanju medijskih svoboščin, *ustanavljanje skupin za pritisk* (ob svojem času je bila ustanovljena t. i. civilna pobuda za svobodo javne besede, z namenom da se bori za novinarske pravice), *proklamacije in drugi dokumenti mednarodnih ustanov* (resolucije proti omejevanju svobode javnega izražanja so sprejemali Svet Evrope, Evropski parlament in druge ustanove), *izrazi poklicne solidarnosti v tujih medijih* (posebno publiciteto je dobilo ob svojem času mobiliziranje Viktorja Ivančiča) itd. Končno, sporno in protislovno potezo je potegnilo ob svojem času uredništvo Slobodne Dalmacije, ko je v znak protesta proti politični represiji razglasilo stavko ter tako izgubilo publiciteto kot zadnjo obliko zaščite pred uničenjem.

Lahko rečemo, da je bil ta pristop »kosanje z represijo« neučinkovit zaradi očitnega razloga, ker je računal z dejavniki, ki niso bili naklonjeni neodvisnemu novinarstvu: z dobro voljo oblasti in veliko močjo javnosti.

Drugi pristop (podjetniško-profesionalni) so uporabljali založniki, uredniki in

novinarji Globusa, izhajal pa je s stališča, da javnost nima moči, oblast pa volje, da bi podpirala razvoj zasebnega in neodvisnega novinarstva. Za takšno novinarstvo se je treba boriti z vsemi ali skoraj vsemi sredstvi: uredniškimi kompromisi, senzacionalizmom, toda tudi profesionalno kakovostjo in podjetniško spretnostjo. To je torej strategija svojevrstne stalne hladne vojne med oblastjo in novinarstvom. Novinarji in lastniki novinarjev torej ne računajo na nikakršno prosvetljeno politično voljo, temveč se borijo za vpliv in avtonomijo s pomočjo naklade in lastnih finančnih možnosti.

O tem govori naslednje poglavje.

Ustvarjanje medijskega imperija Pavića, Juraka, Kuljiša

Omejenost političnega in birokratskega razuma in njegova obsedenost z Danasom, Vjesnikom (podjetjem ali »nebotičnikom«), HR TV-jem in Slobodno Dalmacijo sta pripeljali do enega dobrega in enega slabega rezultata.

Slab rezultat je še predobro znan: skupina medijskih škodljivcev na čelu z Milovanom Šiblom je praktično privedla do razdejanja Vjesnikovega »nebotičnika«: uničevanje ali ropanje lastnine in ogromne novinarske dokumentacije; zaradi podobnih razlogov na Hrvaškem še vedno obstajata dva velika monopola, ki otežujeta razvoj neodvisnega novinarstva – tiskarski in distributerski.

Vzporedno z uničevanjem tehnološkega in profesionalnega temelja sodobnega novinarstva so se predstavniki oblasti, med katerimi so prednjačili Vladimir Šeks, Anton Vrdoljak in Milovan Šibl, trudili, da razžalijo dostojanstvo in škodujejo dobremu imenu hrvaških novinarjev. V svojem posebnem poročilu, tiskanem v obliki knjige, je Mednarodno društvo novinarjev objavilo tole izjavo *Milovana Šibla* (v tistem času direktorja HINE): »Na Hrvaškem ni pravih novinarjev. Mnogi od teh novinarjev (v tedniku Novi Danas) so mešanega izvora – eden od staršev je Hrvat, drugi pa Srb. Kako naj takšni ljudje ponudijo objektivno sliko o Hrvaški? Sovražijo Hrvaško. Sovražijo predsednika Tuđmana in vse tisto, kar stoji za njim. Edino mesto, kjer lahko peberete resnico o predsedniku Tuđmanu, so Hinina sporočila« (Reporters and Medias in ex-Yugoslavia, str. 24).

Dober rezultat pa je, da so nekateri tiskani mediji in podjetja kljub vsem mehanizmom državnega nadzora in pritiska *preživeli in ohranili lastno samostojnost*. Seveda so morali ceno svoje samostojnosti plačati z določenimi profesionalnimi ali drugačnimi popuščanji ali kompromisi.

Glede na tri »onesnaževalce medijskega prostora«, ki jih omenja Vladimir Šeks, bi lahko ceno samostojnosti najkrajše izrazili takole.

Feral Tribune je moral emigrirati iz Slobodne Dalmacije in pristati na sofinanciranje Sorosove fundacije, kar za noben neodvisen (!) časopis ni dobro; »moral« je plačati tudi ceno za hiperpolitizacijo svoje uredniške usmeritve, v kateri se humor začne in konča na ravni »najvišje politike – v uradu predsednika, vladi in saboru.

Svojo neodvisnost Novi list plačuje z zastarelo tiskarsko tehnologijo in relativno slabim grafičnim videzom in relativno skromno naklado.

Končno, *Globusova »cena« neodvisnosti* je njegova čudna konceptualna in vsebinska opredelitev: ob resnem političnem novinarstvu, raziskovanju in esejistički je časopis izpolnjen tudi s t. i. senzacionalizmom, ker je *edino s takšno zamisljivo mogoče zagotoviti veliko naklado (150.000 – 200.000 izvodov), ki mu zagotavlja finančno, s tem pa tudi politično in profesionalno samostojnost.*

Ker je Globusov medijski in politični pomen – med vsemi tremi časopisi, ki so

se znašli v središču Šeksovega retoričnega besa – največji, se bomo pri njem na kratko analitično zadržali. Globus je med drugim tudi glavni cilj vseh političnih napadov, toda tudi vse številnejših poskusov pravosodnega preganjanja.

Kot medijski *proizvod* Globus ni samo novinarski projekt, temveč tudi podjetniški poseg. Namreč, ob množičnem pomanjkanju denarja in ogromni inflaciji, ki je včasih mesečno dosegala tudi 50%, je bilo zelo težko ekonomsko preživeti brez državne podpore. *Lastnika – podjetnika in menedžerja* Globusa *Ninoslav Pavić* in *Zdravko Jurak* sta v tem nekako uspela. S povezovanjem talenta novinarja (Pavić) in trgovca (Jurak) jima je uspelo Globus profitno ohraniti v vojnem času, ki je zakonito vodil v stečaj skoraj vse medijske projekte.

Tega jima vsekakor ne bi bilo mogoče doseči brez *visoke in stabilne naklade*, ki sta jo zagotavljali uredniška zamisel in vsebina Globusa. Ustvarjalec te zamisli je *Denis Kuljiš*, urednik, ki je vzorec uspeha gradil na nekdanjega Starta.

Kakor je nekoč nakladne možnosti gradil na razgaljenih »naslovnica«, kakovost pa na preiskovalni, revijalni in kolumnistični vsebini, tako tudi danes naklado gradi na *škandalih in »rumenih«* opremah besedila. Njegova uredniškega formula zahteva stalno gibanje na meji dopuščene v pravosodnem, moralnem, profesionalnem in političnem smislu.

Vsi poskusi oblasti, da bi finančno, politično in propagandno oslabili ali uničili Globus, so v začetku 1994. dokončno padli v vodo. Stabilna nacionalna valuta je namreč onemogočila nakano oblasti, da uniči Globus z zlorabo tiskarskega in distribucijskega monopola.

Finančno okrepljeni Globus je ustanovil Glorijo, potem pa ustvaril še najmočnejši novinarski holding v državi, Europa press, ki je postal večinski lastnik petih izdaj podjetja Arena.

Podobno je tudi z drugim *neodvisnim tiskom in drugimi mediji* – Feral Tribune, Novi list, Pečat, Erasmus, Arkzin, OTV, TV Marjan ipd. – ki se razlikujejo po vrednostni in politični usmeritvi, profesionalnih zamislih ter nakladnih možnostih in vplivu na oblikovanje javnega mnenja, ki pa imajo skupni imenovalc v delni ali popolni *neodvisnosti in profesionalni avtonomiji*.

HRTV: »Katedrala duha« kot zadnji branik boljševisitične novinarske zavesti

V primerjavi z opisanim stanjem v tiskanem novinarstvu, ki deluje obetajoče, pa stanje v elektronskih medijih, posebej na televiziji, še naprej vzbuja veliko skrb.

T. i. hrvaška državna televizija je dejansko pristranski propagandni stroj stranke na oblasti in poslušni profesionalni pogon njenega generalnega direktorja Antona Vrdoljaka.

V vsej tej situaciji nas niti najmanj ne more potolažiti dejstvo, da je sam Anton Vrdoljak po vseh raziskovanjih javnega mnenja najbolj osovražena oseba v državi.

Analiza stanja na HRTV in posebej analize vloge televizijskega medija v ustvarjanju ozračja za »nujnost« vojne Hrvatov in Muslimanov v Bosni in Hercegovini so posebnost teme, ki zahtevajo sestavljeni multidisciplinarni napor, za katerega tokrat ne obstajajo predpostavke.

Kakor sem to že zdavnaj napisal (v knjigi *Obečana zemlja*), komunizem ali samoupravni socializem nista bila samo posebna oblika ideoloških in političnih sistemov, temveč tudi izrecne oblike kolektivne zavesti ali t.i. *posvetne religije*.

Padec komunizma, razpad Jugoslavije ter nastanek hrvaške države, demokratične ureditve in kapitalističnega modela gospodarjenja so vzporedno ustvarili vrednostni prazen prostor in krizo identitete pri velikem številu ljudi, posebej pri velikem številu intelektualcev, ki so ves svoj intelektualni opus zgradili na tezi o bratstvu in enotnosti ter socializmu kot svetovnem procesu.

Kriza identitete, toda tudi preprosti občutek krivde – zaradi golega dejstva, da so bili skoraj vsi glavni uredniki, številni uredniki in novinarji člani Komunistične partije in prenašalci vladajoče ideologije – je privedel tudi do množične krize v *vladajoči (novinarski) profesionalni kulturi*.

Uničevanje Vjesnikove hiše in velik padec naklade skoraj vseh časopisov na Hrvaškem sta povzročila množični profesionalni eksodus in brezposelnost ter splošni občutek strahu in brezperspektivnosti v novinarskem poklicu.

Del izgubljene profesionalne in politične samozavesti in identitete so si novinarji povrnili med domovinsko vojno, ko so številni novinarji postali vojni poročevalci, nekateri najboljši pa so tudi izgubili življenje pri izpolnjevanju profesionalnih nalog.

Vendar pa stalni poskusi oblasti, da številne posameznike in celotna uredništva javno poimenuje kot domnevne »ostanke starega sistema«, »komunjare« in »jugonostalgike«, včasih obrodijo sadove.

Raziskovanje javnega mnenja, ki ga je izvedla Snježana Beroš 4. in 5. decembra 1994 na vzorcu 600 anketirancev iz vseh hrvaških županij (telefonska anketa), je pokazalo, da je položaj novinarskega poklica v hrvaški javnosti relativno nezadovoljiv (gl. tabelo).

Javno mnenje državljanov Hrvaške o družbenem ugledu in položaju osnovnih poklicev

Poklic	Najbolj pošten	Najbolj cenjen	Najmočnejši	Najbolj korumpiran	Nagnjen k prevari	Najrevnejši
Književniki	10,4	6,2	1,0	0,9	1,9	10,4
Zdravniki	14,2	19,4	5,8	9,5	2,5	9,4
Novinarji	3,0	4,2	5,3	4,8	17,4	6,2
Odvetniki	2,7	3,7	7,1	8,7	7,6	0,6
Podjetniki	2,4	4,5	12,6	13,0	11,0	0,3
Politiki	1,4	3,4	35,4	36,4	36,1	0,0
Sodniki	7,1	5,1	8,2	7,6	3,9	1,7
Duhovniki	20,1	14,3	9,6	2,5	5,3	6,3
Trgovci	1,8	1,1	3,4	7,8	10,3	0,9
Učitelji/profesorji	14,4	11,8	0,7	1,7	1,0	31,0
Častniki	4,8	7,3	5,8	5,5	2,5	5,3
Znanstveniki	11,8	13,2	1,7	0,6	0,5	15,7

Odločilen vpliv na oblikovanje javnega mnenja na Hrvaškem imajo še vedno *vsesrbska agresija in vojne* (na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini), ki celotno pozornost javnosti usmerjajo k problemom preživetja: posameznika, naroda in države.

Hrvaška javnost in javno mnenje imata zato še danes prehodno, tranzicijsko, pa tudi anomično naravo, v kateri se prelamljajo vse dileme sodobnega sveta, toda tudi mnoge posebnosti našega prostora: vojna, okupacija, pomanjkanje, težave novega »prehodnega obdobja« – korupcija, privilegiji, zlorabe položaja, spreminjanje socialne strukture itd.

Takšno javnost kratko malo obsedajo demoni sodobne apokalipse, toda tudi naivna in nedolžna preporodna in revolucionarna vznesenost.

Z analizo rezultatov velikega terenskega raziskovanja javnega mnenja tednika *Globus* (raziskovanje je bilo izvedeno 14. in 15. novembra 1994 na vzorcu 2000 odraslih prebivalcev Hrvaške; direktorica in glavni organizator raziskovanja: Snježana Beroš) lahko preidemo do naslednjega sklepa o stanju javnega mnenja konec 1994. leta:

Občutek nemoči, nemira in strahu močno prežema hrvaško javnost. Temeljni izvori teh čustev so: siromaštvo in brezposelnost (22,1%), možnost obnove vojne (21,9%) in možnost izgube svobode in obnove diktature (21,3%). Javnost se znatno manj boji: nasilja in terorizma (10,1%), vojne mobilizacije (7,1%), vrnitve inflacije (6,2%), možnosti obnove Jugoslavije (5,8%) in uvedbe sankcij proti naši državi (5,0%).

Ocena stopnje političnega zadovoljstva in izvora nezadovoljstva hrvaških državljanov zares vzbuja skrb. Namreč, samo 0,7% vprašanih meni, da so državljani »zelo zadovoljni«, 9,9% pa da so v glavnem zadovoljni, medtem ko jih 33,6% meni, da niso »niti zadovoljni niti nezadovoljni«, celo 45,3% pa jih meni, da so državljani »zelo nezadovoljni«.

Ko gre za vprašanje razlogov ali izvorov nezadovoljstva državljanov, so se vprašani odločili za takšen vrstni red: težke življenjske razmere, siromaštvo in brezposelnost 30,7%, vojne razmere 16,5%, *zlorabe oblasti, privilegiji in korupcija v državni upravi* 16,4%, nepravilnost in kriminal pri pretvorbi in denacionalizacija 10,9%, problem zasedbe delov RH 10,0% itd.

Za vsakega sociologa splošne in politične kulture – toda tudi za vsako prosvetljeno in odgovorno oblast – ti rezultati delujejo zastrašujoče, ker kažejo, da so temeljni izvori nezadovoljstva državljanov *povezani z obnašanjem in stilom vladanja novega »političnega razreda«*. Ogromna večina državljanov torej meni, da sama živi v siromaštvu in pomanjkanju, medtem ko se je oblast pogreznila v nemoralo, ropanja, privilegije, zlorabe in kriminal.

Bahavost in razuzdanost oblasti, ki zase rezervira vse pojme, ki naj bi pričali o njeni modrosti in danosti od boga – »čelništvo«, »vrhovništvo«, »visoki državni uslužbenci«, »dvori«, »oltarji«, »katedrale duha« ipd. – medtem ko intelektualce, opozicijske politike in običajne »podanike« označuje s pojmi, ki sugerirajo, da gre za cvetove zla – »modrijane«, »farizeje«, »diletante«, »peščico prodanih duš«, »komunjare« ipd., bi lahko zelo kmalu tudi novi politični razred pripeljala do meja množičnega prezira in osovraženosti, na kakršni se je znašla zadnja komunistična »garnitura« ob razpadu Jugoslavije in propadu komunizma.

Ko se mit o novinarstvu kot nekakšni metaforični »sedmi sili« postavi v ta posebni kulturni okvir, se zlahka pretvori v iluzijo.

Hrvaška visoka in nizka *politika in kapitalistična praksa* se morata namreč vsakemu naključnemu ali strastnemu bralcu t. i. neodvisnih časopisov v naši državi dozdevati kot *velika tovarna in/ali šola škandalov in kriminala*. Zato ni nikakršen čudež, da so stališča javnosti do vrlin in pomanjkljivosti politikov (gl. tabelo) tako neugodna, da obstaja občutek, da je velika večina prebivalcev Hrvaške pričana, kako je politika svojevrsten epicenter najslabših človeških strasti in napak.

Prav tako je mogoče z golim listanjem naključno izbranih časopisov odkriti, da če časopisi ne lažejo in ne obrekujejo – za kar jih poskušajo obtožiti – potem je hrvaška oblast podlegla epidemijam bahavosti, nepotizma, korupcije in kriminala ogromnih razsežnosti.

Že dolgo splošne metafore zlorabe oblasti niso več kulturna komunistična »jag-netina«, brezplačne kastne počitnice ali ustreljeni medvedi ali jeleni, ker novi oblastniki »pretvarjajo« in grabijo znatno večje »trofeje«: poslovne prostore, stanovanja, vile, restavracije, hotele, podjetja in banke.

Ministri, državni uradniki, pa tudi sam državni poglavar uporabljajo in zlorabljajo priložnosti in položaj, da bi sebi in svoji družini priskrbeli bogastvo.

Vendar pa se vse te mogočne in strateške zgodbe o nepotizmu, ropanju, kriminalu, zlorabi položajev, neznanju, neumnosti, bahavosti in splošni moralni krizi manjšega dela t. i. visokih (in nižjih) uslužbencev vsakodnevno srečujejo in utaplajo v svojevrstni *gluhosti ali avtističnosti hrvaške javnosti*.

Strah pred javno sramoto, ki preganja politične elite na Zahodu, na poseben način pa je preganjal tudi komunistično elito – ki ga je ta preprečevala z obtožbami za t. i. verbalni delikt, preganjanjem piscev in intelektualcev zaradi »kontrarevolucionarne literature« in začasnimi prepovedmi prodaje/razširjanja tujega tiska – je preprosto izginil.

Kako pojasniti to fascinantno lahkotnost, s katero nove elite prenašajo novinarske zgodbe o lastnih privatnih in javnih grehah? In kako pojasniti nemoč javnosti, da sankcionira plimo zla, ki preplavlja našo javno sceno?

S pomočjo treh dejavnikov: spremembo množične kulture, strukturo politične elite (v povezavi z demonizacijo novinarstva) in poklicne napake.

Množična kultura. V tradicionalni kulturi ljudje spoštujejo časopise. Ti imajo predvsem praktično vrednost. Vanje je mogoče zaviti ribe, zlasti plave. Z njimi se lahko podkuri, lahko so nadomestek za toaletni papir, pa celo za cigaretni papir.

V sodobni družini in družbi so časopisi presežek: nimajo praktične vrednosti in problem je, kako se spoprijeti s starimi časopisi. V podzavesti modernega človeka so časopisi nekaj skrajno trivialnega, odvečnega, odlagajo se kot odpad ali »smeti«.

Struktura politične elite. Ljudje, ki danes vladajo na Hrvaškem ali Hrvaški, se bistveno razlikujejo od komunističnih vladarjev in oblastnikov. Tem je nekdam z represijo in političnim nadzorom uspevalo v javnosti obdržati svoj »dober glas« vse do propada komunizma. V tem istem času so bili ljudje, ki danes vladajo, programirano demonizirani v javnosti kot »kontrarevolucionarji«, »nacionalisti«, »ustaši«, »teroristi«, »psihopati«, kot najslabši človeški izmeček. Tako so se preprosto navadili in otopeli v javnosti. Zato tudi z vnemarnim ignoriranjem in cinizmom sprejemajo današnje časopisne »demonizacije«. Ravnajo se po logiki: psi lajajo, karavana gre dalje.

Profesionalne pomanjkljivosti novinarstva imajo vsaj dve razsežnosti: nacionalno in splošno.

Na splošni, svetovni in civilizacijski ravni se novinarstvo povsod srečuje s krizo

zaupanja, verodostojnosti, resničnosti, nepristranskosti, toda tudi lažno nevtralnostjo.

Temeljna profesionalna vrednota sodobnega novinarstva, trdi William Glaberson, je *cinizem*, ki ga spremlja dvom o vseh institucijah moderne družbe in države. Namesto tradicionalnega in profesionalnega *skepticizma* sodobni novinar izbira cinizem kot temeljno vodilo pri svojem raziskovanju, zbiranju in izbiri sporočil (informacij) ter ponudbi zgodb svoji javnosti.

V obsežnem eseju *The new press criticism: new as enemy of hope* (Nova kritika tiska: sporočila kot sovražniki upanja), objavljenem v *The New York Timesu* 9. oktobra 1994, avtor v prid temeljni tezi – kako novinarji pobijajo upanje, zasledujoč samo negativna, apokaliptična in katastrofična sporočila, navaja mnenje Kathleen Hall Jamieson, dekanice School for Communication pri Univerzi Pensilvanija: »Novinarji pravzaprav ustvarjajo čtivo, ki jih bo privedlo do lastnega uničenja. Če se do sveta obnašate cinično in predpostavljate, da je vsakdo Machiavelli ter motiviran samo s svojimi egoističnimi interesi, potem tudi svoje bralce in gledalce poskušate odvrniti od novinarstva kot oblike komuniciranja in da se do novinarstva obnašajo cinično.« V tem modelu »ciničnega novinarstva« so vse osebe, ki se pojavljajo v poročilih in novinarskih zgodbah, vnaprej sumljive; vsi so kot politiki, poslovni ljudje in druge javne osebe manipulirani in korumpirani ali na nek drug način sumljivi (nesposobni, neumni, nemoralni ipd.).

Nekatere posebnosti preiskovalnega novinarstva v pokomunizmu

Načini ali metode preiskovanja ali »raziskovanja« sporočil, zgodb in stališč, ki tvorijo osnovne novinarske vsebine, se do neke mere razlikujejo v t.i. državah svobodnega sveta in v pokomunističnih državah.

Kajti, medtem ko odkrivanje ali »proizvodnja« velikih novinarskih zgodb, analiz in reportaž – kot so npr. škandali *Watergate* ali *Whitewater* – od novinarjev zahteva dolgotrajno individualno ali skupinsko delo, pa odkrivanje podobnih zgodb in škandalov na Hrvaškem zahteva samo dober uredniški in novinarski instinkt ter spretnost pri zbiranju pomembnih informacij in dejstev.

Metaforično in stvarno, kot kaže Globusova zgodba o tisočih klasificiranih vojaških dokumentih, ki so bili enostavno najdeni v posodi za smeti, *novinarske vesti in zgodbe počivajo dobesedno na cesti*.

Obdobje pokomunizma je na nek način eldorado za preiskovalno novinarstvo, ker so poročila in zgodbe o neumnosti in zlorabah oblasti tako številne in tako lahko dostopne, da je z njimi mogoče preplaviti časopise.

Prav tako pokomunistična javnost šele danes odkriva mnoga področja novinarstva, ki so bila na Zahodu »in« pred petdeset ali sto leti: zasebnost javnih oseb, spremembe socialne strukture, korupcija in škandali, mamila, spolnost itd.

Končno, obdobje pokomunističnega novinarstva je oživilo eno tradicionalno novinarsko obliko – intervju. Veliko število dogodkov in hitre spremembe položaja prisiljujejo novinarje, da sporočila dobivajo neposredno od njihovih »lastnikov«, ne glede na to ali gre za Radovana Karadžića, ki napoveduje nova etnična čiščenja, ali za različne načrte skupin za stike.

Številni novinarji na žalost politično sprejemajo in pozdravljajo padec komunizma, vendar pa ga *profesionalno ne upoštevajo*.

Pokomunistični bralec/kupec časopisov je namreč znatno zahtevnejši od tistega braleca, kot smo ga poznali pred desetimi, dvajsetimi ali tridesetimi leti. Tisti bralec

je bil skromen v svojih pričakovanjih, toda bil je usposobljen za branje med vrsticami in za ustvarjalno razumevanje simboličnega in metaforičnega govora. Vsako tudi najblažje kritično sporočilo je sprejemal z užitkom in s hvaležnostjo. Današnji bralec išče klasične novinarske *vesti in zgodbe*, sestavljene iz odgovorov na vprašanja kaj, kdo, kdaj, kje in zakaj se dogajajo stvari v svetu, ki ga obkroža. Sodobni novinar mora obnoviti *nagon za prepoznavanje in odkrivanje novinarskih vesti in zgodb*.